

## **NOZIEDZĪGA NODARĪJUMA JĒDZIENA IZCELSME UN ATTĪSTĪBA**

### **Abstract**

#### **The Origin and Development of the Criminal Offence Concept**

Criminal offence concept is not an absolute of nature. It related to the functioning of the state order issued by the norms of Criminal law. These norms are formal in nature, which is not always associated with objectively dangerous personal behaviour. Legislators adopted rules are quite often does not justify application in practice, resulting in conflicting situations, unless the rule continues to operate, but in fact it is not applied by suppression. Such situations point to the relative nature of the crime, because, despite the fairly closely integrated world society in different countries, national laws recognize a variety of criminal offences. In one country the functioning of territorial borders in different periods for criminal offences are recognized differently by the social hazards are sometimes exaggerated. State premature and inconsistent actions in this area degrade the criminal offence institute and create a threat of legal nihilism.

*Atslēgas vārdi: noziedzīga nodarījuma jēdziens, ģenēze, sociālais determinējums.*

Noziedzīga nodarījuma jēdziens ir viena no svarīgākajām juridiskajām kategorijām mūsdienu krimināltiesībās. Krimināltiesību un kriminālsodu izpildes tiesību aktīvas pilnveidošanas apstākļos sevišķi aktuāla kļūst paša noziedzīga nodarījuma jēdziena izcelsmes un attīstības problēmu izpēte. Padziļināta noziedzīga nodarījuma jēdziena ģenēzes un attīstības vēstures izpēte ļauj izprast tā sociālo determinējumu un transformāciju laika gaitā.

Neatsakoties no konceptuāliem juridiskās zinātnes sasniegumiem noziedzīga nodarījuma jēdziena konstrukcijā, lielāka uzmanība ir jāpievērš pašu noziedzīga nodarījuma pazīmju loģiskajam saturam. Problēmas dziļumu nosaka tas, ka konkretizācijas trūkums šajā jomā var izraisīt ne tikai nepareizu izpratni par nopietnu juridisku kategoriju, bet arī kļūdainus lēmumus tiesu praksē. Turklāt, Latvijas integrācija Eiropas Savienībā un citās starptautiskajās organizācijās pieprasa noziedzīga nodarījuma jēdziena satura pielāgošanu starptautiskiem standartiem.

Tiesiskas valsts veidošanas nolūkos ir nepieciešams nodrošināt tādu krimināltiesību izveidi, kas veicinātu ne tikai personu, sabiedrības un valsts interešu aizsardzību no prettiesiskiem apdraudējumiem, bet arī personas tiesību, brīvību un likumīgo interešu realizēšanu. Tādējādi, noziedzīga nodarījuma teorētiskajai izpratnei jābalstās uz mūsdienīgām Latvijas un ārvalstu Krimināltiesību zinātnes atziņām un nepārprotami formulētu valsts kriminālpolitiku. Taču uz šo brīdi vairāki Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi lietās pret Latvijas valsti liecina ne tikai par valsts nespēju veidot progresīvu nepretrunīgu kriminālpolitiku, bet arī par tiesību piemērotāju nespēju realizēt praksē vairākus krimināltiesību zinātnes sasniegumus.

Pats par sevi noziedzīga nodarījuma jēdziens Latvijas krimināltiesībās parādījās tikai 1998.gadā līdz ar Krimināllikuma pieņemšanu. Līdz tam, pēc analogijas ar padomju krimināltiesībām, dominēja nozieguma jēdziens, kas bez būtiskām izmaiņām tika transformēts arī Krievijas Kriminālkodeksā. Noziedzīga nodarījuma jēdziens šajā ziņā ir plašāks, jo ietver sevī ne tikai noziegumus, bet arī kriminālpārkāpumus, kuru sabiedriskā bīstamība ir mazāka.

Krimināllikums dod konkrētu un viennozīmīgu noziedzīga nodarījuma definīciju: „Par noziedzīgu nodarījumu atzīstams Krimināllikumā paredzēts nodarījums (darbība vai bezdarbība), kas izdarīts tīši vai aiz neuzmanības un par kura izdarīšanu draud kriminālsods” (Krimināllikums, 1998: 6).

Būtiski neatšķiras arī Krievijas Federācijas Kriminālkodeksa 14.pantā paredzētā nozieguma definīcija:

„Par noziegumu atzīstama vainojama sabiedriski bīstama rīcība, kas aizliegta ar Kriminālkodeksu, par kuras izdarīšanu draud kriminālsods” (Уголовный кодекс РФ, 1996: ст.14).

Abas šīs definīcijas ir absolūti formalizētas, jo nesatur nekādas šā prettiesiskās darbības veida objektīvās pazīmes. Ir apšaubāmi par tādu uzskatīt sabiedriskās bīstamības pazīmi, kurai pārsvarā piemīt politisks, nevis juridisks, raksturs.

Lielbritānijas krimināltiesību sistēma vispār nesatur noziedzīga nodarījuma definīciju. Tiek uzskatīts, ka juridiska skaidrojuma, kas pilnīgi aptvertu šo sarežģīto jēdzienu, izstrāde ir praktiski neiespējama. Atsevišķos precedentos tiesneši mēģina skaidrot noziedzīga nodarījuma jēgu, taču tam nav sistēmiska rakstura. Doktrinālā līmenī tādi skaidrojumi tiek lietoti. „Anglijas likumu komentāros” par noziedzīgu nodarījumu tiek uzskatīts katrs tiesību pārkāpums, kas tiek skatīts no tāda pārkāpuma kaitīgās tendences (evil tendency) pret sabiedrību kopumā. Tas lielākā mērā norāda uz noziedzīgā nodarījuma publisko raksturu nekā skaidro tā juridisko dabu. Konkrētu noziedzīga nodarījuma definīciju nesatur arī Francijas krimināltiesības, kurās jūtama pietiekami spēcīga angļu-sakšu tiesību ietekme. 1992.gada Francijas Kriminālkodekss nesatur noziedzīga nodarījuma jēdziena definīciju, bet tikai juridiski nostiprina Francijas krimināltiesībās izveidojušos nodarījumu klasifikāciju, kuras pamatā ir nodarījuma smaguma kritērijs. Francijas kodekss nesatur arī vainas un tās formu jēdziena skaidrojumu (Козочкин, 1998: 190).

Vairāku valstu krimināllikumi nesatur noziedzīga nodarījuma jēdziena definīciju, savukārt tipiskas romāņu-ģermāņu tiesību sistēmas valsts – Vācijas Kriminālkodeksā tiek dota tāda noziedzīga nodarījuma definīcija, kas ne tikai neļauj izprast noziedzīga nodarījuma jēdziena saturu, bet maksimāli to sarežģīt:

„Noziedzīga rīcība tiek raksturota kā prettiesiska, vainojama, atbilstoša nodarījuma sastāva pazīmēm, rīcība, par kuru draud kriminālsods” (Козочкин, 2001:384). No šīs definīcijas nekādā veidā nav iespējams atvasināt noziedzīga nodarījuma saturisko pusi. Ņemot vērā tieši šīs definīcijas sistēmisko raksturu, kļūst skaidrs, ka tieši šī definīcija tika ņemta par pamatu, izstrādājot noziedzīga nodarījuma definīciju visās sociālistiskās tiesību sistēmas valstīs.

Noziedzīga nodarījuma jēdziena izpētes pamatā jābūt tā pazīmju konkretizācijai izmantojot ne tikai formāli juridisko, bet arī tiesību filozofijas un tiesību socioloģijas pieeju. Valsts kriminālpolitikas pamatnostādņu un sabiedrības viedokļa konkrētajā tās attīstības stadijā neievērošana noziedzīgā nodarījuma jēdziena definēšanā var novest loģiskā strupceļā, kad formāli juridiskais tā interpretējums var to izolēt no faktiskajām sociuma interesēm. Jāsaprot, ka šī problēma pati par sevi nav unikāla un tās risinājuma meklējumi tika veikti ne tikai pagājušajā, bet arī aizpagājušajā gadsimtā saskaroties divām konkurējošām krimināltiesību skolām.

Objektīvas izpratnes gūšanai par noziedzīga nodarījuma jēdzienu nepieciešams izpētīt paša šā jēdziena ģenēzi.

Par vienu no izcilākajiem 19.gs. beigu teorētiskajiem pētījumiem šajā jomā var uzskatīt Maskavas Universitātes privātdocenta P.Pustorosļeva monogrāfiju „Nozieguma jēdziena analīze”, kura tika izdota vēl 1892. gadā. Savā pētījumā P.Pustorosļevs aptver faktiski visus iespējamus nozieguma aspektus. Nošķirot noziedzīga rakstura tiesību pārkāpumus no nenoziedzīgiem, P.Pustorosļevs izmanto 16 kritērijus. (Пусторослев, 1892: 39)

Operējot ar šiem kritērijiem, zinātnieks centās izveidot loģisku nozieguma formulu. Tieši šādas formulas meklējumiem tiek veltīta visa pietiekami apjomīgā monogrāfija, kuras beigās pats autors nonāk pie secinājuma, ka nozieguma būtība ir tik daudzšķautnaina, ka rast tam skaidru un nepārprotamu definējumu faktiski nav iespējams.

„Par noziedzīga norobežojošo pazīmi prettiesiskuma izpratnē kalpo attiecības starp tiesību pārkāpumu un paša pārkāpēja noziedzīgo stāvokli. Tāds ir sadzīviskais viedoklis, kas ir pastāvīgs mūsdienu attīstītajām valstīm, un vispārpieņemts seno laiku attīstītākajām civilizācijām, kā arī pusizglītotām, barbariskām un mežonīgām mūsdienu un senatnes tautām.

Ar noziedzīgo stāvokli mēs saprotam tiesību pārkāpēja īpašo stāvokli, kurš no valsts viedokļa ir sevišķi nelabprātīgs un nosodāms.

No valsts viedokļa noziedzīgā stāvokļa jēdziens nav kaut kas mūžīgi nemainīgs un pastāvīgs. Nē, tas ir kaut kas mainīgs, pakļauts progresam un regresam, atkarībā no tautas dzīves apstākļiem, garīgās attīstības, tikumiskā, reliģiskā, ekonomiskā, sociālā un valstiskā

stāvokļa. Starp dažādu valstu izpratni par noziedzīgo stāvokli vienmēr ir daudz kopīga, bet sastopamas arī atšķirības.” (Пусторослев, 1892:93).

Citiem vārdiem sakot, aptverošu, un tai pašā laikā precīzu un viegli uztveramu raksturojumu nozieguma jēdzienam dot faktiski nav iespējams, nerunājot jau par to, ka nav iespējams novilkt striktu robežu starp noziedzīgu un nenoziedzīgu nodarījumu.:

„Tāpat kā starp dienu un nakti nav precīzas robežas, jo starp viņām atrodas nenoteikta rakstura pārejas stāvoklis – krēsla, tieši tāpat starp noziedzīgiem un nenoziedzīgiem tiesību pārkāpumiem nav bezdībeņa, starp tiem atrodas starpjosta, kuru aizņem nenoteikta, šaubīga rakstura tiesību pārkāpumi: ne noziedzīgi, ne disciplināri, ne citi, kā, piemēram, liecinieka neierašanās tiesā liecību sniegšanai bez attaisnojoša iemesla neskatoties uz pienācīgu izsaukumu likuma noteiktā kārtībā.

Pētot noziedzīguma norobežojošo pazīmi, mēs atstāsim šo vidējo joslu bez izskatīšanas. Pamats tam ir acīmredzams – šī pazīme viņā nav konstatējama pietiekami skaidri, tāpēc uztvert to šeit ir sarežģīti.” (Пусторослев, 1892: 40).

Tomēr 20.gadsimta sākumā strauji evolucionējošā pilsoniskā sabiedrība pieprasīja precīzu un nepārprotamu nozieguma skaidrojumu. Par tādu varēja kļūt tikai formāli juridiskā definīcija, kura nesniedz nekādu priekšstatu par noziedzīga nodarījuma būtību. Tieši uz šī pamata arī norisinājās divu ietekmīgāko 20.gadsimta tiesību skolu – vecās „klasiskās” skolas un „jaunās” skolas, - viedokļu sadursme. Šī cīņa atspoguļoja principiālās pretrunas starp divām krimināltiesību koncepcijām, kuras pretendēja uz noteicošo lomu kā krimināltiesību teorijā, tā arī piemērošanas praksē. Ārēji strīda rašanās bija dažāda pieeja kriminālsoda mērķim un saturam. Patiesībā šīs pretrunas loģiskais kodols atradās daudz dziļāk – dažādā paša noziedzīga nodarījuma izpratnē.

„Vecās” klasiskās skolas izpratnei par noziegumu kā abstraktu juridisku būtību, „jaunā” skola lika pretī savu koncepciju par noziegumu kā ārējās pasaules izpausmi, kuru nosaka pārsvarā sociāli cēloņi”. (Ефимов, 1914: 3)

Pēc „jaunās” skolas ideologa Franca fon Lista domām, krimināllikuma sastādīšanai jābūt kriminālpolitiskam aktam, kas balstītos uz precīzu zinātņi – kriminālsocioloģiju, kas pētītu noziegumu kā juteklisku izpausmi. F.Lists definē kriminālsocioloģiju kā zinātņi, savukārt, jurisprudenci - kā mākslu. Pēc viņa domām krimināllikuma izstrāde nekāda gadījuma nevar būt par loģiski - tehnisku juridisku procesu. Savukārt tāds spriedums loģiski izriet no domas par to, ka „tam, kas grib cīnīties ar noziegumu, jāizpēta tas nevis kā juridisku abstrakciju, bet gan kā parādību, kā notikumu sabiedriskajā un indivīda dzīvē” (Ефимов, 1914: 20).

Konsekventi sekojot paša izvirzītajai hipotēzei, F.Lists piedāvāja krimināllikuma veidošanu izņemt no juristu kompetences un nodot to kriminālpolitikas īstenotājiem. Šis priekšlikums faktiski paredzēja krimināltiesību tādā formā, kā tās eksistēja uz to brīdi, likvidāciju.

Šajā situācijā klasiskās skolas pārstāvim V.Birkmeijeram faktiski bija taisnība, kad viņš apgalvoja, ka fon Lists „neko neatstāja no krimināltiesībām”, kaut arī viņam nebija taisnība piedodot šim secinājumam argumenta nozīmi cīņā pret jauno virzienu krimināltiesībās (Ефимов, 1914: 21).

Kopā ar citiem kriminālsocioloģijas pārstāvjiem, fon Lists raksturo juridiskās un socioloģiskās metodes atšķirību, pasvītrotot pirmās sholastismu un neauglīgumu, bet otrās - zinātniskumu un produktivitāti. Zināmā mērā tāds viedoklis var kalpot par metodoloģisko bāzi akadēmiķa A.Sokolova „saprātīgo tiesību” koncepcijai (Соколов, 2002: 210).

Īpašu interesi izraisa tas, ka kriminālsociologi savu zinātņi uzskatīja par dabas zinātņi nevis sociālo zinātņi, citiem vārdiem sakot, socioloģija šajā gadījumā tika uzskatīta kā precīza zinātne, kurai nepiemīt nekādas subjektīvisma pazīmes. Šī interpretācija varēja būtu par Čezares Lombrozo mācības par noziedzīgo personību loģisku turpinājumu. Šīs idejas neauglīgums kļuva acīmredzams, kad tai attīstoties, bija paredzēts pēc bioloģiskām pazīmēm agrīnajā stadijā diagnosticēt noziedzīgu personību preventīvo pasākumu piemērošanai attiecībā pret viņu. Šis piemērs kārtējo reizi pierāda, ka jebkuru pozitīvu ideju var pilnībā iznīcināt mēģinot viņu attīstīt līdz absurdam.

Č.Lombrozo skolnieks – E.Ferrī savas domas par pētāmo problēmu izklāsta diezgan emocionāli:

„Visa mūsdienu kriminālā justīcija koncentrējas ap noziegumu kā kriminālu būtību, bet nākotnes justīcija koncentrēsies uz noziedznieku kā biopsihisku personību, kura dzīvo un darbojas tādā vai citādā sociālā vidē, tamdēļ nekādiem kompromisa mēģinājumiem nevar būt nākotnes; nav vidusceļa, zinātnes progresam nepieciešamās metodes nav savienojamas nozieguma kā abstraktas juridiskas būtības pētīšanu.” (Чубинский, 2008: 16).

Jaunā teorija faktiski virzīja uz to, ka amatpersonai, kurai jāpieņem lēmums par personas vainu un tai piemērojamo sodu, jābūt nevis juristam, bet gan sociologam.

Tādu atzinumu varētu uzskatīt par absurdu, ja neņem vērā probācijas dienesta ierēdņa lomu, kurš sastāda izvērtēšanas ziņojumu tiesnesim vai prokuroram par apsūdzētā socializācijas līmeni un viņam piemērotāko sodu, kas varētu viņu pozitīvi ietekmēt un atturēt no turpmākās noziedzīgās darbības.

Tieši pēc šāda scenārija noris tiesvedība krimināllietās Anglijā, kur 80% gadījumu tiesneši ņem vērā probācijas dienesta ierēdņa, kurš pēc izglītības ir sociologs, viedokli. (Целмс, 2005: 19).

Šajā situācijā kļūst skaidra nozieguma definīcijas jēga angļu un franču krimināltiesībās, kura pēc savas būtības maz atšķiras no nozieguma kā sociālas nevis formāli juridiskas kategorijas izpratnes. Tādējādi, angļu-sakšu, jeb Vispārējās krimināltiesības, var uzskatīt par atvasinājumu no dabiskajām tiesībām, kurām bez šaubām ir lielāka saikne ar sociālo nevis formāli juridisko nozieguma traktējumu. No šā paša aspekta ir jāpēta arī pats precedents kā tiesību avots. Neskatoties uz savu kauzālo raksturu, tas daudz lielākā mērā nekā ģermāņu norma, ir spējīgs atbilst sabiedrības attīstības līmenim un noskaņojumam katrā konkrētā gadījumā. Par vienu no precedentu tiesību īpatnībām var uzskatīt ne visai precīzi noteikto kriminālatbildības iestāšanās vecuma robežu. Ja romāņu-ģermāņu tiesībās tiek prezumēts, ka persona sasniedzot noteiktu vecumu, no nākošās dienas spēj izprast savas rīcības būtību un atbildēt par to, tad Anglijas tiesa katru konkrētu gadījumu skata individuāli. Par to, vai šādu praksi var uzskatīt par nepareizu, var spriest pēc konkrēta piemēra, kad Daugavpilī 2009.gadā 13-gadīgs pusaudzis aukstasinīgi nogalināja savu 11-gadīgo paziņu un prasmīgi noslēpa sava nodarījuma pēdas. Tikai pēc tam, kad viņam tika izskaidrots, ka saskaņā ar likumu viņš nevar tikt saukts pie kriminālatbildības, viņš izstāstīja visas notikuma detaļas. Nevar būt šaubu, ka šis pusaudzis apzinājās sava nodoma noziedzīgumu un tik pat apzināti tiecās to īstenot.

Rodas jautājums, vai šajā gadījumā formāli juridiskā pieeja neparāda savu „sholastismu un neauglīgumu” kā uz to norāda kriminālsociologi pagājušā gadsimta sākumā? Līdzīga situācija ir izveidojusies arī citās romāņu-ģermāņu sistēmas valstīs, kur juristi piedāvā to atrisināt izmantojot to pašu formāli juridisko pieeju – pazemināt noziedzīga nodarījuma subjekta vecuma robežu līdz 12 gadiem. Ir acīmredzams, ka šāda pieeja nav spējīga atrisināt pastāvošo problēmu.

Par saprātīgu kompromisu varētu uzskatīt vecuma robežas, no kuras iestājas kriminālatbildība, pazemināšanu, vienlaikus pieaicinot atzinuma sniegšanai par konkrētā pusaudža spēju izprast savas rīcības būtību un atbildēt par to, speciālistu – sociologu, vai sociālo psihologu. Šajā gadījumā parādās iespēja izmantot šaubas, kuras rodas tiesai iztiesājot krimināllietu, tikai iespējamā apsūdzētā stāvokļa uzlabošanai.

Šādu pieeju, tāpat, kā probācijas institūta piemērošanu kontinentālo tiesību sistēmas valstīs, var uzskatīt par tipisku romāņu-ģermāņu un angļu-sakšu tiesību konverģences piemēru. Dažādu tiesību sistēmu mijiedarbības apstākļos Eiropas Savienības robežās tādu praksi būtu jāuzskata par pareizu.

Pēc šīs publikācijas autora domām, patiesībai jāatrodas kaut kur pa vidu, it īpaši, ja runa iet par divām nesamierināmām zinātniskām pieejām. Noziedzīgu nodarījumu nedrīkst uzskatīt ne par tīri juridisku, ne arī par izteikti sociālu kategoriju. Tas saistīts ar to, ka noziedzīgam nodarījumam pēc savas ģenēzes ir socioloģiskās saknes, bet tai pašā laikā paša noziedzīgā jēdziens nav kaut kas pats par sevi saprotams un absolūti noteikts. Tas, kas vienai civilizācijai ir noziedzīgs, citai var būt atbalstāms. Par piemēru tam var kalpot vardarbība pret sievieti ģimenē, kas ir nosodāma Eiropas valstīs un pieļaujama Tuvo austrumu valstīs.

Vēl jo vairāk, vienas un tās pašas valsts robežās absolūti identiska rīcība dažādās tās attīstības fāzēs var būt kā noziedzīga, tā arī akceptējama. Spilgtākais tam piemērs ir homoseksuālisms, par kuru Padomju Savienībā bija paredzēts bargs kriminālsods, savukārt mūsdienās homoseksuālisms ne tikai nav sodāms, bet arī paredzēta atbildība par jebkāda veida pilsoņu diskrimināciju pēc šīs pazīmes. Tas kārtējo reizi norāda uz to, ka operēt tikai ar socioloģiskām kategorijām pētot noziedzīga nodarījuma jēdzienu, nedrīkst.

Var, protams, mēģināt sasniegt tādu tiesiskas valsts stāvokli, kad par noziedzīgu nodarījumu katrā konkrētā sabiedrības attīstības stadijā tiks uzskatīts kaut kas acīmredzams un pats par sevi saprotams. Tomēr, pēc autora domām, romāņu-ģermāņu tiesību sistēmā tādas idejas īstenošanu var uzskatīt par utopiju.

Tāpēc arī loģiskāk būtu uzskatīt noziedzīgu nodarījumu par sociāli tiesisku kategoriju ar visām no tā izrietošām sekām, kā jautājumā par nodarījuma atzīšanu par noziedzīgu orientējoties ne tikai uz abstraktu juridisku konstrukciju, bet arī uz reālu kaitējumu, kas nodarīts ar konkrētu rīcību, tā arī jautājumā par personas atzīšanu par spējīgu izprast savas rīcības būtību un pilnā mērā to vadīt.

### ***Bibliogrāfija***

#### **Monogrāfijas (grāmatas un brošūras):**

1. Ефимов Е. Природа преступления. Часть I. Естественнонаучная теория преступления. Москва: Типо-Литография Ю.Венер – 1914
2. Козочкин И. Уголовное право зарубежных стран. Москва: Издательство «Зерцало» - 1998
3. Козочкин И. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть. Москва: Издательство «ИМП» - 2001
4. Пусторослев П. Анализ понятия о преступлении. Москва: Университетская типография – 1892
5. Соколов А. Правовое государство: от идеи до ее материализации. Калининград: ФГУИПП «Янтарный сказ», - 2002
6. Чубинский М. Очерки уголовной политики: понятие, история и основные проблемы уголовной политики как составного элемента уголовного права. Москва.: ИНФРА-М,-2008

#### **Raksti žurnālos:**

1. Целмс Г. Статья. Уроки английского: "Пробация" пока перевода не знаем. "Новые Известия". N 195, 2005. С.5– 19